

Utdrag ur

HAVDHEM KYRKA GOTLAND VÅRD- OCH UNDERHÅLLSPLAN 2010

Ansvariga för vård- och underhållsplanen

Inför upprättandet av denna vård- och underhållsplan för Havdhem kyrka har kyrkan och kyrkogården besiktigats av undertecknad.

Ansvariga för vård- och underhållsplanens olika delar anges här nedan.

(Namn inom parentes anger dock att i planen endast använts där angivet besiktningsprotokoll eller åtgärdsprogram, upprättat av resp. namngiven konsult.)

Kyrkobyggnad	Arkitekt Jan Utas
Elinstallationer och åskskydd	(Elingenjör Peter Ström)
Kyrkogårdsmur	Arkitekt Jan Utas
Kyrkogård	Arkitekt Jan Utas
Växtlighet på kyrkogården	Ej utsedd
Kalkmålningar	Ej utsedd
Stenarbeten	Ej utsedd
Inventarier av trä	Antikvarie Sara Strindevall
Inventarier av metall	Antikvarie Sara Strindevall
Inventarier av sten	Antikvarie Sara Strindevall
Textilier	(Textilkonsultfirma Lotine)
Kyrkklocka/-or	(Ing. Ingvar Rohr)
Övriga inventarier	Antikvarie Sara Strindevall

Källförteckning

Otryckta källor

Handlingar i Gotlands fornsals arkiv, Visby

Inventering av inventarierna i Havdhem kyrka 2000-01, utförd av Birgitta Lerberg m.fl.

Inventering av Havdhem kyrkogård, utförd 1996 av antikvarie Torsten Gislestam, Gotlands fornsal.

Program för utvändiga reparationsarbeten på Havdhem kyrka, upprättat 1995 av arkitekt Jan Utas, Visby.

Program för utvändiga reparationsarbeten på Havdhem kyrka, upprättat 1997 av arkitekt Jan Utas, Visby.

Tryckta källor

Johansson, T. (red.), Inventarium över svenska orglar 1989:II, Linköpings och Visby stift, 1990.

Lagerlöf, E., Svahnström, G., Gotlands kyrkor, 1991.

Rohr, I., Gotlands kyrkklockor och ringnings seder, 1985.

Svahnström, G., Svahnström, K., Måleri på Gotland 1530-1830, 1989.

Söderberg, B. G., Gotländska kalkmålningar 1200-1400, 1971.

Utas, J., Om gotländska valv: examensarbete i arkitekturens teori och historia Chalmers tekniska högskola, 1971.

Österholm, S., En bok om Havdhem, 1972.

Händelselista

Byggnadshistoria i årtal

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:
1040	Byggnadsår enligt Strelow.
o 1150-1200	Det nuvarande koret byggdes (utan absid; GK).
o 1200	Långhuset byggdes och en absid fogades till koret (GK).
t 1200-tal	Korportalen, av anonymmästaren ”Calcarius”, sattes in (GK).
1200-tal	Ett torn uppfördes väster om långhuset (GK).
o 1250	Det äldre tornet revs, långhuset förlängdes åt väster och galleritorn med klockvåning och hög tornhuv byggdes (GK).
Medeltid	Kryssvalvet i tornet sattes in (GK).
o 1450	Triumfkrucifixet (GK, GF).
1580	Kyrkan härjades av eld (GK). Ljusarm av mässing i triumfbågen (HB).
1582	Kyrkan iståndsattes efter branden (troligen endast med ett enkelt sadeltak över tornet; HB). Möjligen förhöjdes långhusmurarna till nuvarande höjd vid detta tillfälle (GF).
1603	Årtal på bevarad bänklucka i tornets övre våning (GF, HB).
1616	Årtal på bevarad bänklucka i tornets övre våning (HB).
1642	Epitafium av sandsten å norra långhusväggen (GF).
1667	Altartavlan av sandsten, dekorerad av Johan Bartsch d y (GK).
1679	Predikstolen av Jochim Sterling (GK).
1682	Dopfunten (HB).
1685	Predikstolen målades av Andreas Hamborger (GK), dopfunten målades (GF).
1686	Epitafiet på södra långhusväggen (Jytte och Trols Nilson; GK). Nya bänkar (HB).
1692	Ny tornhuv och nytt tak på långhuset (HB). Tornvalvet dekorerat med muralmålningar (GK). Även långhusets plana trätak dekorerades (GF).
1701	Prästporträtt i koret (Claudius Trogillides; GK).
1742	Epitafium på norra långhusväggen över prästen Christian Wilspecht (ATA).
1835	Kyrkklockan (GF).
1841	Trätunnvalven över kor och långhus sattes in (ersatte tidigare plana trätak; ATA, GK).
1857	Nya, stora fönster (6 st.) togs upp i långhusets ytterväggar (HB).

ÅR	BYGGNADSDDEL ETC.:
1869	Orgel, ursprungligen byggd av orgelbyggaren Hans Henric Cahman(?) 1698 för ett träkapell på platsen för Adolf Fredriks kyrka i Stockholm, sedermera i Hallunda och Huddinge kyrkor i Södermanland (GF).
1911-13	Tornets översta våning revs p.g.a. rasrisk (1912 enligt GF och HB, 1910 enligt GK) och kvarvarande delar av tornet förstärktes och byggdes delvis om, och en ny tornhuv byggdes efter förslag av byggmästare Nils Pettersson, Visby (1913 enligt HB; ATA). En äldre sakristia av trä revs (HB) och en ny av sten byggdes (ATA). Fönsteröppningarna förminskades och försågs med nya glas och nya, huggna stenomfattningar, de två fönstren i långhusets västra del slopades. Reparation av portalerna med nya bottenhällar, nya portblad med järnbeslag. Restaurering av absidens södra vägg samt fogstrykning av samtliga fasader. Åskledare(?). Invändig rivning av läktaren och omläggning av stengolven i långhusets mittgång och i koret, nya trägolv i bänkkvarteren och på orgelpodiet. Omputsning av väggar och målning av trävalv samt inventarier (ATA). Muralmålning (fragmentarisk; i bysantinsk stil enligt HB) i långhusets sydfönsters smyg flyttad till absidens nordfönsters smyg (GK). Ny altarskiva (HB). Ny bänkinredning (GF) och ny altarring (ATA). Kamin i långhusets nordöstra hörn (HB; ATA anger det nordvästra hörnet). Två nya ljuskronor av mässing (ATA). Kyrkklockan omgjuten, 1600-talsorgeln skänkt till Gotlands fornsal. (GF).
1914	Orgeln anskaffades (HB, ATA).
1926	Triumfkrucifixet konserverat (ATA).
1947	Utvidgning av kyrkogården mot norr (GF).
1952	Elvärme- och belysningsinstallation (ATA). Ommålning av orgeln och altarskranket, innerväggarna i kyrkorummet kalkades (HB).
1953	Skrudskåp i sakristian (GF), omhängning av triumfkrucifixet till triumfbågen, framtagning av muralmålningarna i tornvalvet, konservering av triumfkrucifix, epitafium, prästporträtt m. m (konservator Gösta Lindström; ATA).
1954	Omläggning av tegeltaken på långhus och kor på tät bördning. (GF). Sandstensreliefen i korportalens tympanon impregnerad med konserveringsmedlet ”Snöland Everdry” (GF). El-ringning (GKR).
1958	Den fasta inredningen konserverades av konservator Erik Olsson, Sanda (GF).
1959	Dubbla glas insatta i fönstren (GF).
1963	Bårhus på kyrkogården. Ritning av länsarkitekt Olle Karth, Visby (GF).
1967	Reparation av tornhuv och omläggning av absidetaket (GF).
1977-78	Rengöring av väggar och valv i kyrkorummet, konservator Marianne Korsman-Ullman (GF). Bänkarna målades om i ljusgrönt, altarringen förändrades för att bättre passa ihop med altaruppsatsen, triumfkrucifixet restaurerades och orgeln målades (ATA).

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:
1997-98	<p>Utvändig restaurering efter förslag av arkitekt Jan Utas, Visby, entreprenör Gotlandsbyggen AB:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Tornhuven med klockdäcket och klockbocken utbytt i sin helhet. – Delar av taktäckningen på galleriet utbytt, nytt faltak på absiden. – Taktäckning och delar av takkonstruktionen utbytt på långhustaket. – Fasader, socklar, hörnkedjor o. dyl. rengjorda från alg- och lavpåväxt och foglagade. – Långhusportalens portblad reparerad och tätad. – Trampstenar justerade och foglagade. – Brädgolvet på långhusvinden reparerat, stegar i tornet utbytta mot nya trappor och torntrappan foglagad. – Belysningen kompletterad och förändrad – Stigluckan i N foglagad och ankarslutarna rostskyddsbehandlade. (GF, ATA).
1997	<p>Beslut om förändring och utökning av el- och åskskyddsanläggningar (GF).</p>
1998	<p>Konservering av samtliga utvändiga förekommande utsmyckningar, Stenkultur i Sthlm AB, samt beslut om lagning av kalk av Häggströms guldsmeds AB (GF).</p>
1999	<p>Utbyte av värmesystem med Gunnar Hallberg, Gotlands el-konsult som projektör och Byggnadshyttan på Gotland AB som generalentreprenör. Arbetena omfattade i princip alla elinstallationer i kyrkan. Befintliga ledningar demonterades och ersattes med nya (GF). Reparering och konservering av dopfunten efter skadegörelse vid inbrott (ATA).</p>
2000	<p>Beslut om bidrag till konservering av gravhällar vilket skulle vara genomfört 2001. Oklart om och i så fall vilka gravhällar som konserverades.</p>
2001	<p>Arkeologisk förundersökning p.g.a. att dagvattenavlopp och åskledaranläggning skulle grävas ner (GF).</p>
2003	<p>Beslut om uppställning av och konservering på lösa delar av bänkinredningen samt konservering av den fasta inredningen, Maria Ihrsén</p> <p>Beslut om bidrag till restaurering av kyrkogårdsmur.</p> <p>G3-antennerna monterade i kyrktornets ljudluggar (GF).</p>
2004	<p>Restaurering av ljuskronor och ljusstakar av Dahlströms metallgjuteri, Visby.</p> <p>Konservering av gravvårdar av Stenkultur i Sthlm AB. Minst tre av de i kyrkogårdsinventeringen (1996) upptagna gravvårdarna inkluderas i detta beslut (GF).</p>

ÅR   **BYGGNADSDEL ETC.:**

- 2005   Renovering av mässshake (1951) och antependium (1952).
Ändrad och kompletterad textilförvaring av befintlig förvaring (GF).
Beslut om utbyggnad och ändring av kyrkogården (GF).
- 2006   Konservering av altaruppsats, altarskrank och predikstol (GF).

Förkortningar:

ATA	Riksantikvarieämbetets arkiv, Stockholm (24/10 2007)
GF	Gotlands fornsals arkiv
GK	Lagerlöf-Svahnström, Gotlands Kyrkor, 1991
GKR	I Rohr, Gotlands kyrkklockor och ringnings seder, 1985
HB	S Österholm, En bok om Havdhem, 1972
o	omkring
s	sent
Strelow	Strelow, Cronica Guthilandorum, 1633.
t	tidigt